

Takács Miklós

KÖZÉPKORI BUZOGÁNYOK A KAJÁRPÉCI
HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYBŐL

1. Leletleírás

A kajárpéci (Győr-Moson-Sopron m.) Helytörténeti Gyűjtemény két csillag alakú középkori buzogányt őriz. Ezek:

1. levágott sarkú kocka alakú *buzogány* (1. kép 1a–c). Anyaga bronz, tömör öntvény. Alakja: az átlagosnál hosszabb, és felfelé kissé szűkülő köpűn ül a fegyver teste. Ennek központi része egy kocka, amelynek négy oldallapjából egy-egy négyszög alapú gúla indul ki. Állapota: ép. Méretei: hossza 6,8 cm; szélessége (a két ellentett fekvésű gúla hegye között mérve: 5,5 cm; a köpű átm.: 3,1 cm.

2. levágott sarkú kocka alakú *buzogány* (1. kép 2a–c). Anyaga bronz, üreges öntvény. Alakja: a köpű az átlagosnál hosszabb, alsó illetve felső szélét egy-egy plasztikusan kiemelkedő, félkör átmetszetű gyűrű zárja le. E gyűrűkön négy-négy kis gömböcske ül. A fegyver testének központi része egy ívelt lapokból álló kocka, amelynek négy oldallapjából egy-egy négyszög alapú gúla indul ki. Az egyes gúlák alaplapjának érintkezési pontjain további kis gömböcskék találhatók. Állapota: töredékes. Méretei: hossza 6,3 cm; szélessége (a két ellentett fekvésű gúla hegye között mérve: >6,2 cm; a köpű átm.: 3,3 cm.

E két buzogányt a kajárpéci Helytörténeti Gyűjteményben restaurálatlan állapotban őrizték, amikor 1988 nyarán először kézbe vehettem őket. Így a másodikként leírt üreges öntésű példány állaga határozottan rossznak volt mondható. A két fegyver szakszertű restaurálását Somlói Éva végezte el az MTA Régészeti Intézete restaurátorműhelyében.

2. Lelőhely, lelőköörülmények

A két bemutatott bronzbuzogány eltérő időpontban és módon került a kajárpéci iskola történelmi szertárába, a későbbi Helytörténeti Gyűjtemény őskébe. Az 1-es szám alatt leírt, tömör öntésű fegyvert az 1975 és '80 közötti években ajándékozta az azóta elhunyt Csuri József rendőr, felpéci körzeti megbízott. A fegyver átadásakor a nevezett személy csak annyit közölt a gyűjtemény vezetőjével, Kovács József tanítóval, hogy azt saját maga találta a Kajárpéccel északi irányból szomszédos Felpéc község határának egy pontosabban le nem írt pontján. Elmondásával azonban nem teljesen egyeztethető az, hogy e buzogány köpűjébe az 1988-as restaurálásig egy kissé összeszáradt, de bizonyosan recens keményfa-talan mogyorópálca töredéke volt ékelve. Annak bizonyítékként, hogy e fegyvert a készítés célzatával azo-

nos módon igyekezett hasznosítani 20. századi felfedezője. E részlet alapján ui. felvethető, hogy a fegyvert nem maga Csuri József lelte, hanem rendőri minőségében valakitől elkobozta. A találás részletei azonban halálával kideríthetetlenül váltak. A felpéci lelőhely-meghatározást pedig kissé gyengíti ama körülmény, hogy Csuri rendőri körzetéhez Kajárpéc is hozzátartozott. Az előzőnél legalább egy évtizeddel korábban 1955 és '60 közt került a gyűjteménybe a 2-es számú buzogány, az azóta szintén elhunyt Horváth Kálmán kajárpéci vadőr (ragadványnevéen „Goló bácsi”) adományaként. Elmondása szerint e fegyvert családja már évtizedek óta őrizte a „ládában”, az előkerülés módjára pedig az ajándékozás idején már nem tudott visszaemlékezni. Csak annyit állított, hogy a tárgy kajárpéci eredetű.

A leletköörülmények leírása során alkalmazott, kis-és elnagyoltnak tűnő fogalmazás sajnos bizonytalanságokat takar. Arra utal, hogy manapság már nemcsak e két buzogány előkerülésének helye és ideje nem határozható be megbízható módon, hanem még a gyűjteménybe kerülésük pontos dátuma sem. A gyűjtemény gyarapodásáról ugyanis annak alapítója és kezelője, Kovács József kajárpéci tanító sajnos nem vezetett naplót, így a fenti adatokra is csak több évtized távlatából emlékezett vissza 1996. május 27-én². Az általa megnevezett adományozók pedig – mint már fentebb utaltam rá – időközben elhaláloztak. Ennek következtében hiányoznak az adatok arról is, milyen jellegű régészeti jelenség megbolygatása során került elő e két fegyver. Így csak az állítható majdnem teljes biztonsággal, hogy e két buzogány nem együtt került elő, aminek következtében minden valószínűség szerint nem is képeznek egyetlen leletgyűjtést.

2. Leletmentés

A csillag alakú buzogányok vizsgálata elég hosszú ideig volt a magyar fegyvertörténeti kutatások egyik elhanyagolt mellékága. A nagyobbrészt szórványként múzeumba került példányok esetében a korhatározás is nehézségeket okozott. Így a századfordulón a kutatók egy része a csillag alakú buzogányokat az őskorba sorolta (KOVÁCS 1971, 167, 9. j.; RUTTKAY 1976, 315). Elsőként Nagy Géza tekintette át e fegyvertípust a Nemzeti Múzeumban őrzött leletek alapján (NAGY 1890, 403). A Szt. László-legenda homoródszentmártoni (Martiniş, jud. Harghita, R.) ábrázolására alapo-

zott érvelése szerint e fegyver a 13. század közepén tűnt fel a Kárpát-medencében, és használói is főként az újonnan beköltöző kunok lehettek. Okfejtésének egyik további eleme volt az is, hogy a honfoglaló magyarok hadművészetét leíró források e fegyvert nem említik. Nagy Géza után több mint fél évszázaddal elemezte csak ismét e fegyvertípust egy újabb kutató, Kalmár János: előbb egy önálló tanulmányban (KALMÁR 1961, 33), majd pedig nagyszabású fegyvertörténeti összefoglalásának egyik fejezetében (KALMÁR 1971, 19–21) is. Érvelése pontról pontra követi Nagy Gézát. Így felfogása szerint is a csillag alakú buzogány a kunok magyarországi megtelepedése következtében terjedt el a Kárpát-medencében, a 13. század második felében.

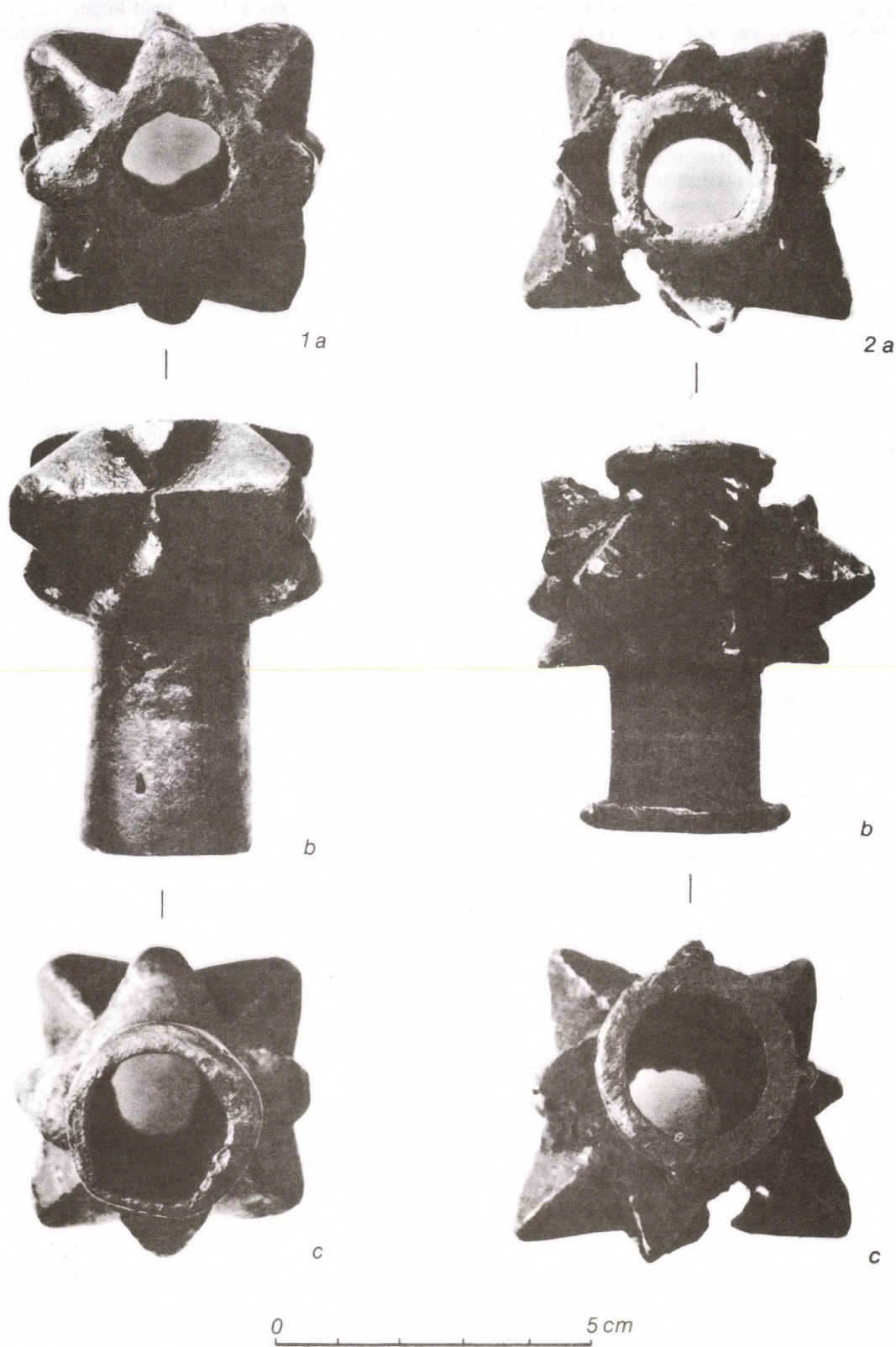
A csillag alakú buzogány kutatásában 1971-ben történt meg a legjelentősebb előrelépés – ekkor tisztázta Kovács László máig ható érvennyel e fegyvertípus formai-időrendi jellegzetességeit (KOVÁCS 1971). E tanulmány alapvető fontossága egyrészt abban rejlik, hogy egy alapos tipológiát dolgozott ki: részint a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertára, részint pedig a kelet-európai steppék leletei alapján. Másrészt pedig, ugyanó cáfolta időrendi érvek alapján a csillag alakú buzogányok kun közvetítésű, 13. század közepi elterjedését, besenyőket sejtetve e fegyver első magyarországi használóiban. Végezetül, Kovács László külön kiemelt egy sajátos hátráltató tényezőt is. A szórványként múzeumba került darabok lelőköörülményei ui. arra utalnak, hogy nem volt szokásban e lelet-típus sírba tétele – még a kereszténységet némi kétséssel felvevő katonai segédnépek körében sem. E körülmény pedig igencsak megnehezíti a pontos időrendi besorolást. Érvelésének e pontját nem ingathatja meg az, hogy cikke 1971-es megjelenését követően Jankovich B. Dénes egy vasbuzogányt lelt az Endrőd (Békés m.) – Kápolna-halmi feltárás során, a templom omladékrétegében (MRT 8, 127.). A lelőköörülmények ui. ez esetben meglehetősen nehezen értelmezhetőek. Így joggal vehető fel az, hogy e fegyver más módon is a templom alapjaiba kerülhetett, nemcsak egy sír megbolygatott mellékletként.

Kovács László elemzésének érvényét jelzi, hogy azt átvette egyrészt Alexander Ruttkay is, a mai Szlovákia területén lelt példányok vizsgálata során (RUTTKAY 1976, 315–317), másrészt pedig Pálóczi Horváth András is, aki e fegyvert is bevonta a „kései nomádok” hadművészetének rekonstrukciójába (PÁLÓCZI HORVÁTH 1989, 15, 6. á.; 32, 22. á.; PÁLÓCZI HORVÁTH 1996, 18).

Kovács László tipológiai felosztását megerősíti a kajárpécsi Helytörténeti Gyűjtemény két buzogánya is. Ezek ugyanis jól beilleszthetőek az általa kidolgozott típusábrázlatba. Mindkettő ui. a Kovács-féle II., azaz a levágott sarkú kocka alakú típus egy-egy szép példája. A típusazonosság alapján pedig nyugodt lélekkel vonatkoztatható e két buzogányra is az általa javasolt 12–13. századi keltezés. A keltezései kapcsolatosan azonban érdemes még arra is utalni, hogy Kalmár Já-

nos szerint a köpű hossza időrendi fogódzó: az ui. vélekedése szerint idővel „megnyúlt” (KALMÁR 1971, 20). Mivel a köpű mindkét buzogány esetében az átlagosnál hosszabb, egy viszonylag kései keltezés lehetősége is felvethető. Meg kell azonban jegyezni, hogy Kalmár János nem a keltezett leletek sorozatára építette fel időrendjét, hanem a tipológiai módszert alkalmazó régészek körében meglehetősen elterjedt „általános megfontolásokat” vonatkoztatta egy konkrét esetre. Így az általa kidolgozott időrend érvényességét is csak a jövő, azaz a jól keltezett bonzbuzogányok előkerülése döntheti el. E gátló körülmény miatt nem mertem vállalkozni arra sem, hogy a két fegyver készítési módja, illetve a részletformáik közötti különbségeket időrendi fogódzóként használjam fel. Így nézetem szerint további, jól keltezhető párhuzamok szükségesek annak eldöntéséhez is, lehet-e a 2. buzogány esetében egy kései időrendet arra alapozni, hogy a köpűt lezáró gyűrűket, illetve a fegyver testéből kiinduló gúlák találkozási pontjait apró gömböcskék díszítik.

A kajárpécsi Helytörténeti Gyűjtemény két buzogánya csak korlátozott mértékben használható fel történeti kérdések elemzésére is; a lelőköörülmények fentebb vázolt hiányos megfigyelése és/vagy áthagyományozódása miatt. Mindenképp kiemelendő viszont, hogy – a Kisalföld más részeihez hasonlóan – Kajárpéc vagy Felpéc környékén sem maradt nyoma 13. századi kun településeknek (PÁLÓCZI HORVÁTH 1989, 49, 35. á.). Besenyőkre ezzel szemben elég sok fejjegyzés utal a Kisalföld déli részén: a Fertő-tó környékén, illetve Rába és a Marcal völgyében (a besenyők magyarországi szállásterületének térképét kidolgozta: GYÖRFFY 1990, hátsó belső borító; ezt alkalmazta némi módosítással: PÁLÓCZI HORVÁTH 1989, 28–29, 19. á.). Dolgozatom témája szempontjából különösen az tűnik fontosnak, hogy a Felpéc és Kajárpéc tőszomszédságában fekvő Szerecseny község esetében komoly érvek szólnak a besenyő lakosság mellett (GYÖRFFY 1990, 128), sőt Kajárpéc középkori birtoklástörténetében is fellelhetők e népcsoportra adatok (GYÖRFFY 1987, 603). Ez utóbbi vonatkozásban pedig igencsak szerencsés, hogy birtoklási viták miatt az átlagosnál jóval több oklevél írja le a mai Kajárpéc község középkori elődjét, a bakonybéli apátság birtokában levő Kajár falut (GYÖRFFY 1987, 603). A szomszédos Felpéccel ellentétben, amelyről csak „átlagos” mennyiségű, és az általam vizsgált vonatkozásokban csak semmitmondó adatok maradtak fent (GYÖRFFY 1987, 616–627). Így Kajár első, 1086-os határleírása egy *rus Bessenorum* nevű birtoktestet említ, amely az 1234-es átírásban már *rus Bissenorum quod vulgo dicitur Besseneuthorlou* formában fordul elő (GYÖRFFY 1987, 603). E tereppont Kajár határának nyugati szélén feküdt, a mai Szerecseny község szomszédságában (ORBÁN–LOVAS 1939, 42–50). Györffy György szerint azonban a besenyők nem Kajárra gyakoroltak nagy hatást, hanem Szerecsenyre – a fentebb leírt közizgazgatási határ el-

1. kép A kajárpécsi Helytörténeti Gyűjtemény két csillag alakú buzogánya
Abb. 1 Zwei sternförmige Streitkolben in der Ortsgeschichtlichen Sammlung von Kajárpéc

lenére is. Ez utóbbi falu ui. nézete szerint éppen a besenyő népcsoporttól kapta nevét (GYÖRFFY 1990, 128). Kajár lakosainak 1086-os összeírása ezzel szemben amellet tanúskodik, hogy itt nem laktak olyanok, akiknek neve besenyő eredetre utalna (GYÖRFFY 1990, 128). A monostornak ui. 1086-ban Kajáron 12 lovasa, 4 rab szántója, és 9 szőlőse volt. Neve alapján a felsorolt 25 személt túlnyomó többsége magyar nemzetiségű lehetett, négyük azonban szláv származásúnak tűnik: a lovasok közül Ugrin és Moraz, a szántók közül Turdos és Rodoan (KNIEZSA 1938, 468). Utalnom kell továbbá még egy kajári adatsorra is a feldolgozott leletek fegyver mivolta miatt. Az 1086-os összeírás még nem említi a falu határának déli részén levő, Szűz nevű települést, az itt lakó várnépek mégis jelentős szerepet játszottak Kajár 12–13. századi birtoklástörténetében. Egy 1171-re keltezett, de későbbi – 1206-os vagy 1234-es – oklevél szerint a szüziei sikertelenül igyekeztek elfoglalni egy kajári földet (SÖRÖS 1903, 283–284, 12–13. sz. okl.; GYÖRFFY 1987, 604, 617, 635). A 12. és a 13. század fordulóján lezajlott per során ui. király által kiküldött döntőbíró, Gil fehérvári kanonok a bakonybéli monostornak adott igazat. Azután, hogy egy határbejárással kiderítette: Szűz földjeinek egy része beletartozik Kajár területébe. Ezután a szüzieket falujukból elűzte, házaikat is leromboltatta. A falu várnép jogállású lakói pedig a visszatérés fejében vállalták a monostor szolgálatát. Gil kanonok ítélete után azonban még 1206-ban és 1234-ben is megpróbálták e határrészt meg- vagy visszaszerezni a veszprémi illetve a győri várjobbágyok: sikertelenül (GYÖRFFY 1987, 635). E település a ké-

sőbbiekben, azaz a 13. század közepe után mégis elnéptelenedett. A későbbi írott forrásokban ui. Szűz már nem szerepel, és a helyét is manapság csak a kajárpéci határ déli részén levő Szűz-kútidűlő neve őrzi (ORBÁN–LOVAS 1939, 49–50). Dolgozatom témája szemszögéből pedig azon vonatkozás említendő külön, hogy a fentebb elemzett forrásokban nincs utalás a szüzi várjobbágyok esetleges besenyő származására.

Mégis, a fentebb bemutatott fegyverek lelőhelye és egy a besenyőkre utaló tereppont, a rus Bissenorum quod vulgo dicitur Besenneuthorlou topográfiai közelsége kétségen felül felfogható olyan érvként, amely erősíti a csillag alakú buzogányok besenyő használatát az Árpád-kori Magyarországon. Bár, itt ismételtelen hangsúlyoznom kell, hogy a lelőköörülmények hiányos megfigyelése e következtetés erejéből igen sokat levon. Továbbá, az sem elhanyagolandó tény, hogy a csillag alakú buzogányt hamar megismerhették az Árpád-kori Magyarország magyar ethnikumú fegyverforgatói, így még a páncélos lovagok is. Az ilyen, lovagi használat legszebb magyarországi példájára, a Gutkeled nembeli Opoj/Apaj bán pecsétjére, Kovács László utalt több alkalommal is (KOVÁCS 1971, 180; KOVÁCS 1986, 278–279).

Az elmondottakat összefoglalva: sajnos jó néhány kérdést kellett nyitva hagynom e két tárgy elemzése során. A kajárpéci Helytörténeti Gyűjtemény buzogányai ennek ellenére is rendkívül jelentősek. Nemcsak e fegyver ritkasága miatt, hanem azért is, mert lelőhelye alapján a két bemutatott példány e leletípus legnyugatabbi előfordulásaihoz tartozik a Kárpát-medencén belül.

Jegyzetek

- 1 E gyűjtemény kialakulásának történetét röviden vázolta: KOVÁCS 1992, 159.
- 2 Adatközléséért hálás köszönettel tartozom. Ugyancsak

köszönet illeti Kovács József tanító egykori diákját, Vikár Tibort is, az adatgyűjtés lebonyolításában nyújtott segítségéért.

IRODALOM

- GYÖRFFY 1987
 GYÖRFFY 1990
 KALMÁR 1961
 KALMÁR 1971
 KNIEZSA 1938
 KOVÁCS 1971
 KOVÁCS 1986
 KOVÁCS 1992
- GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. kötet, Budapest 1987.
 GYÖRFFY GY., *A magyarság keleti elemei*. Budapest 1990.
 KALMÁR J., *A buzogány*. JAMÉ 4–5 (1961) Nyíregyháza 1964, 31–43.
 KALMÁR J., *Régi magyar fegyverek*. Budapest 1971.
 KNIEZSA I., *Magyarország népei a XI. században*. SZIE II. Budapest 1938, 365–472.
 KOVÁCS L., *A Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának csillag alakú buzogányai*. FolArch 22 (1971) 165–181.
 KOVÁCS L., *Viselet, fegyverek*. In: Kristó Gy., *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest 1986.
 KOVÁCS L., *Honfoglaló magyar leletek a Kajárpéc-gyűri kavicsbányában (Győr-Moson-Sopron m.)* ComArchHung 1992, 159–171.

- MRT 8 JANKOVICH B. D.—MAKKAY J.—SZŐKE B. M., *Békés megye régészeti topográfiája, a szarvasi járás IV/2. Magyarország régészeti topográfiája [sor.] 8.* Budapest 1989.
- NAGY 1890 NAGY G., *A magyar középkori fegyverzetéről* (második közlemény). ArchÉrt 10 (1890) 403–416.
- ORBÁN—LOVAS 1939 ORBÁN D.—LOVAS E., *Kajár történeti földrajza*. GySz 10 (1939)/1, 42–50.
PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Besenyők, kunok, jászok*. Hereditas [sor.] Budapest 1989.
- PÁLÓCZI HORVÁTH 1996 PÁLÓCZI HORVÁTH A., *Nomád népek a kelet-európai steppén*. In: Zúduló sasok. Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön. Gyula 1996, 7–36.
- RUTTKAY 1976 A. RUTTKAY, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zum ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei, I–II*. SlovArch 23 (1975) 119–216; 24 (1976) 245–395.
- SÖRÖS 1903 SÖRÖS P., *A bakonybéli apátság története I. Az önállóság kora 1023–1548*. A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. VIII. köt. Szerk.: Erdélyi L. Budapest 1903.

MITTELALTERLICHE STREITKOLBEN IN DER ORTSGESCHICHTLICHEN SAMMLUNG VON KAJÁRPÉC

Auszug

Die vorliegende Studie beschäftigt sich mit zwei Bronzestreitkolben aus dem 12.–13. Jahrhundert. Sie beginnt mit der Beschreibung der Streitkolben, welcher die Behandlung der Fundumstände folgt, welche leider sich nur feststellen, daß die beiden Waffen nicht in denselben Fundkomplex gehören. Denn den Streitkolben Nr. 1 schenkte József Csurik, der verstorbene Polizist von Felpéc, der Sammlung mit der Bemerkung, er habe ihn an einer nicht genauer benannten Stelle im Dorf Felpéc gefunden. Fundstück Nr. 2 dagegen kam als Geschenk des Wildhüters von Kajárpéc, Kálmán Horváth, in die Sammlung, wobei der vermutliche Fundort Kajárpéc war.

Der dritte Teil der Studie beginnt mit einem kurzen Überblick der einschlägigen ungarischen und slowakischen Fachliteratur, in dem der Verfasser hervorhebt, daß nach den Analysen von G. Nagy und J. Kalmár der Artikel von László Kovács aus dem Jahre 1971 den auch heute noch gültigen Rahmen für die Untersuchung dieses gegenstandstyps geschaffen hat. Nach Auffassung von L. Kovács haben vermutlich diese Waffen nicht erst die Kumanen im 13. Jahrhundert im Karpatenbecken verbreitet, sondern bereits früher auch die Petschenegen.

Diese Spur weiter verfolgend, analysiert der Verfasser detailliert, daß es im Falle der Nachbarsiedlung von Kajárpéc im Westen, Szerecseny, zuverlässige Angaben über eine petschenegische Bevölkerung gibt. Damit wären die (nur erheblich unsicher zu bestimmenden) Fundstellen der beiden Streitkolben und die Nähe eines Petschenegendorfes als ein Argument aufzufassen, das den petschenegischen Gebrauch unterstützen würde. Andererseits ist auch nicht zu übersehen, daß den sternförmigen Streitkolben die ungarischen Waffenträger des arpadenzeitlichen Ungarn und so auch die gepanzerten Ritter schnell haben kennenlernen können.

Die Ausführungen ergeben, daß es dem Verfasser mehrere Fragen im Laufe seiner Analyse nicht abschließend zu beantworten gelang – von allem wegen der Unsicherheit der Fundumstände. Die Streitkolben der ortsgeschichtlichen Sammlung von Kajárpéc sind ungeachtet dessen außerordentlich bedeutungsvoll, nicht nur aufgrund der Seltenheit dieser Waffe, sondern auch, weil die beiden dargestellten Exemplare aufgrund ihres Fundortes zu den westlichsten Vorkommen dieses Fundtyps im Karpatenbecken gehören.